

EEN RECONSTRUCTIE VAN HET CIJNSGOED VAN THORN TE BERGEYK

D. Vangheluwe

1. Inleiding

Cijnsboeken vormen een belangrijk element bij het lokale geschiedkundig en geografisch onderzoek. Ze vormen ook een belangrijke schakel tussen de gegevens uit de moderne tijd en die uit de Middeleeuwen betreffende de bezitsverhoudingen in een parochie. Dit geldt zeker voor de historische geografie van de Kempen en met name Bergeyk omdat vroege bronnen schaars zijn.

Het voorwerp van studie, waarvan dit verhaal de neerslag is, is een cijnsboek van Thorn uit 1566. Dit cijnsboek blijkt een belangrijk aanknopingspunt te zijn voor de historische geografie van Bergeyk.

In het algemeen is een *cijns* het jaarlijkse bedrag, dat men betaalt aan de heer (grootgrondbezitter) voor het gebruik van zijn grond. De grond kan ook heide geweest zijn die door de heer is uitgegeven ter ontginning. De heer heeft de grond in permanente bruikleen afgestaan en bemoeit zich niet of nauwelijks met de exploitatie. Degene die de cijns betaalt mag het onderpand (het perceel grond) verkopen als hij dat wil. De verplichting om de jaarlijkse cijns te betalen gaat in dat geval over op de koper. Bij erfdeling gaat het cijnsgoed over op de erfgenamen op dezelfde wijze als de goederen waarop geen cijnsplicht aanwezig is.

Het cijnsboek is het boek waarin de heer of zijn rentmeester bijhoudt wie cijns betaalt over welk onderpand. We noemen iedere vermelding een *cijnspost*. De ligging van het onderpand wordt aangegeven met de *reengenoten*. Dit zijn de bezitters van de aangrenzende percelen. Wordt het onderpand verkocht dan wordt de naam van de koper bovenaan de cijnspost genoteerd. Bij het kopiëren worden de namen van de vorige eigenaren ook meegenomen. Zo ontstaat bij elke cijnspost een rij van opeenvolgende eigenaren. De reengenoten worden vaak niet bijgehouden zodat de beschrijving van de ligging op den duur onnauwkeurig wordt.

Het volgende voorbeeld uit het cijnsboek van Thorn (pag 8 verso) kan dit het best verduidelijken:

Jan verlinden voor Jan de zone Jans papen voor heylich van beghin voor ry: van goeyen geheten die straet metter eenre zijden aen een gemeynen wech, dander zijde aen netten claris erve 5 1/2 d(enarii), 1 ort, 1/2 hoen, 1/2 broot, 1/2 vierendeel vat rog.

Deze post geeft aan, dat Jan Verlinden de huidige cijnsbetaler is over het goed (het bedrijf) dat *de Straat* heet. De cijns wordt gedeeltelijk in geld (denarii en oort) en gedeeltelijk in goederen betaald.

Dankbetuiging

Met dank aan Pierre Schoone voor het tekenen van de bijgaande kaart en aan Frans Theuws voor waardevolle aanwijzingen. Met dank eveneens aan J. Melssen van het streekarchief Zuid-oost Brabant voor het onder onze aandacht brengen van het boek van de honderdste penning in het archief van de Raad van State.

We komen nu terug op het onderwerp: de cijnzen van Thorn te Bergeyk. Er zijn twee registers bewaard. Het eerste is dat van 1566¹, het tweede dateert uit 1735. In dat jaar worden de cijnzen opnieuw verpacht en krijgt de pachter de opdracht om cijnsposten op te sporen. Dit laatste register is in particulier bezit².

F.Theuws heeft het cijnsgoed gerekonstrueerd met behulp van het register uit 1735³. Omdat in 1735 een aantal cijnsposten onvindbaar waren, blijft het de vraag of deze reconstructie de oorspronkelijke situatie goed weergeeft. Om deze vraag te beantwoorden hebben we ons tot doel gesteld een reconstructie te maken van het cijnsgoed zoals het beschreven staat in het register van 1566. Hierbij werden we geholpen door een tweede bron uit dezelfde tijd: *het boek van de honderdste penning uit 1569*⁴. Het leek ons bovendien interessant om na te gaan in hoeverre de gegevens uit dit laatste boek in overeenstemming zijn met het cijnsboek uit 1566.

De honderdste penning is te vergelijken met de onroerend goed belasting. Iedere bezitter en huurder wordt aangeslagen naar evenredigheid van zijn bezit. Deze aanslagen samen met andere gegevens staan genoteerd in het bovengenoemde *boek van de honderdste penning*. Elke bezitter staat erin met een opsomming van de percelen grond in zijn bezit. Voor elk perceel wordt het gebruik (akker/weiland) genoemd en het oppervlak. Daarnaast staat er vaak bij in welk akker- of weilandcomplex de percelen liggen. Als eerste stap hebben we het cijnsboek van Thorn vergeleken met het drie jaar jongere *boek van de honderdste penning*.

2. De vergelijking met het boek van de honderdste penning

Onze verwachting, dat elke bezitter in het cijnsboek (degene die bovenaan de cijnspost staat) ook in het boek van de honderdste penning zou staan kwam niet uit. Slechts 47% van alle eigenaren uit het cijnsboek komen ook voor in het belastingboek. In het korte tijdsbestek van 3 jaar tussen de twee boeken kunnen onmogelijk zoveel veranderingen van eigenaar hebben plaatsgevonden.

Enkele eigenaren die in beide boeken voorkomen blijken slechts één perceel te bezitten. Het is duidelijk dat het hier in beide boeken om hetzelfde perceel gaat. Juist in deze gevallen valt het op, dat het geldbedrag in het cijnsboek precies hetzelfde is als de oppervlakte in lopense (een oude maat) in het belasting boek.

Hans de cock uit het cijnsboek betaalt een cijns van 7 *denarii* voor een bocht *aan Rotemans erve* en dezelfde Hans blijkt uit het boek van de honderdste penning 7 *lopense* land en schaadpries te verhuren *in de berger akker*.

Ook bij bezitters van meerdere percelen is het mogelijk deze overeenkomst te vinden (zie enkele voorbeelden in bijlage 2).

Het is duidelijk dat er een relatie is tussen de cijns en het oppervlak. Omdat we het oppervlak nodig hebben voor de reconstructie zijn we uitgegaan van een 1:1 relatie tussen het cijnsbedrag en het oppervlak van het onderpand in lopense.

De vergelijking die aanvankelijk op een teleurstelling uitliep heeft toch tot resultaat geleid. Elk perceel met een cijns in denarii heeft een even groot oppervlak in lopense en kan worden uitgezet op de kadasterkaart van 1830. Voor de oppervlaktemaat „lopense” zijn we uitgegaan van de maat die gebruikt wordt in het maatboek van Borrenbergs van 1791⁵ (1 lopense is 200 m²).

We willen nog enkele opmerkingen plaatsen bij de verschillen tussen de twee boeken. We hebben twee aanwijzingen gevonden die de verschillen gedeeltelijk verklaren.

1. Rijksarchief Maastricht, archief van het kapittel van Thorn, nr 1096.
2. Een kopie van het register berust in het archief van de stichting Eicha te Bergeyk.
3. Theuws F., *Middeleeuwse parochiecentra in de Kempen*, in: *Het Kempenprojekt 3 De middeleeuwen centraal*, in druk.
4. Rijksarchief Den Haag, archief van de Raad van State nr 2166 LL.
5. Streekarchief Zuid-oost Brabant te Eindhoven, gemeentearchief Bergeyk, maatboek 1791

Op de eerste plaats valt het gebruik van bijnamen in het cijnsboek op. We geven hiervan enkele voorbeelden:

aart van brussel de jonge alias huben

aan peter loey kipps erve

aan de loeye kippers erve

loey jan gelis zoon oft peter loeyen zoon

henrick aleyt schonen alias deckers

peter metten alias cloppers

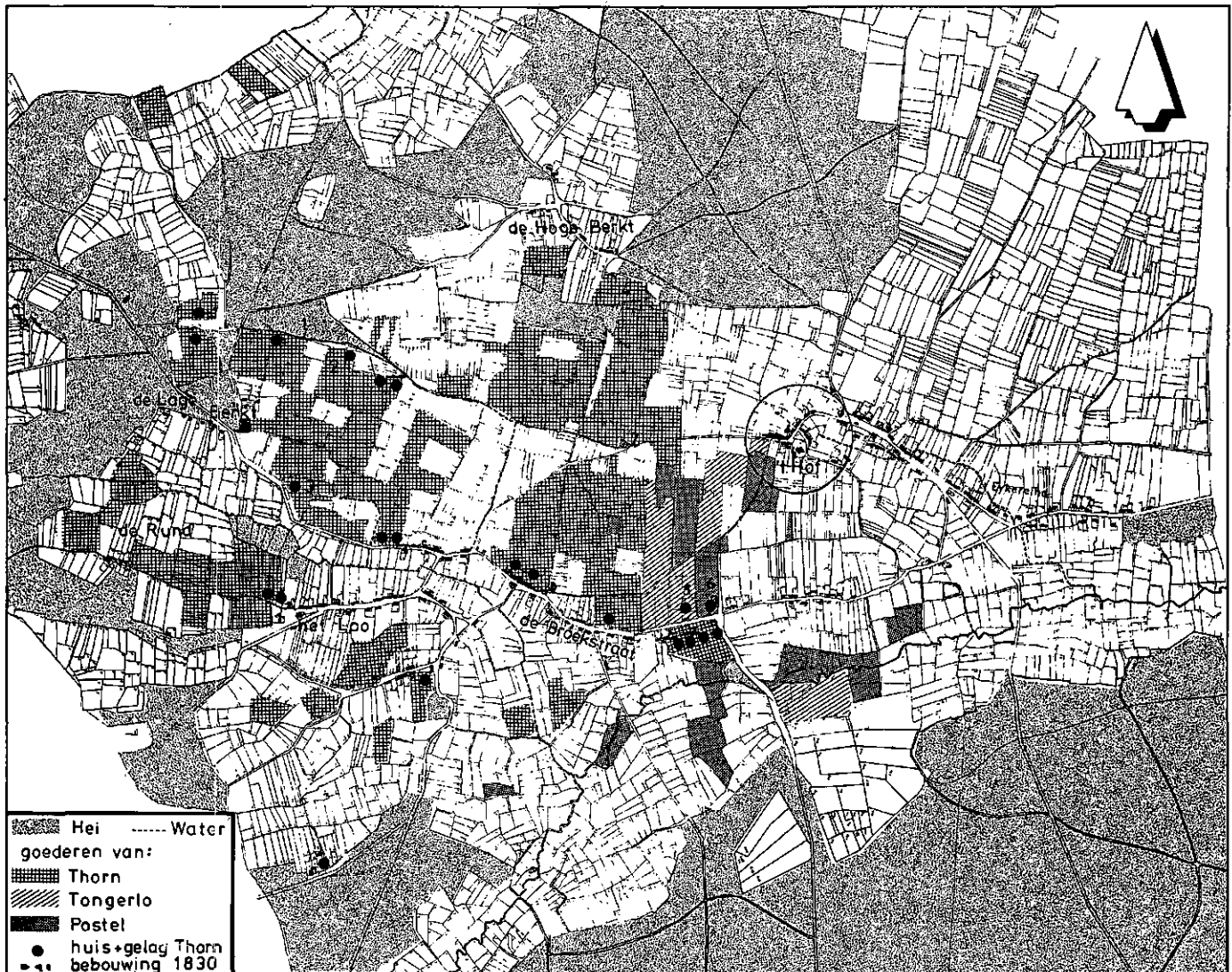
Het door elkaar gebruiken van verschillende namen voor dezelfde personen verklaart voor een gedeelte de verschillen tussen de twee boeken.

Een erfdeling uit 1578⁶ van *Jan Hogarts* wijst op een tweede verklaring.

Jan heeft cijnsgoed van Thorn en betaalt belasting. Voor wat het bezit betreft van Jan beschikken we dus over 3 bronnen binnen een tijdsbestek van 22 jaar. Vergelijken we deze bronnen (zie bijlage 1) dan wordt duidelijk dat *de kerkenbocht* wel in het cijnsboek staat maar niet bij de belastingen.

Dit is echter geen algemene regel anders hadden we de 1 op 1 verhouding tussen denarii en lopense niet gevonden. Het cijnsgoed wordt blijkbaar slechts in individuele gevallen weggelaten bij de belastingen. Naar de reden hiervoor kunnen we slechts raden.

6. Streekarchief Zuid-oost Brabant te Eindhoven, rechterlijk archief Bergeyk nr 19, akte gedateerd 15 jan 1578, geen folio nr.

3. De feitelijke reconstructie van het cijnsgoed van Thorn

Voor de reconstructie van het cijnsgoed zijn we uitgegaan van de situatie zoals die beschreven staat in het register van 1566. Latere bijschrijvingen die aan het handschrift te herkennen zijn, zijn niet meegenomen. We hebben ons geconcentreerd op het akkerland en de aangelanden omdat die het duidelijkst voorkomen in groepen. Om te beginnen hebben we de percelen met een toponiem dat ook in 1830 voorkomt geplaatst op de kaart van 1830. Hierbij hebben we erop gelet dat de ligging klopt met de globale aanduiding uit het belastingboek. We hebben gebruik gemaakt van kadastrale kaarten uit 1830 waarop alle toponiemen uit het begin van de 19-de eeuw zijn ingevuld⁷. De grootte van het perceel hebben we zoals eerder besproken bepaald aan de hand van het aantal denarii.

Omdat het cijnsboek weinig toponiemen geeft, zijn we daarna overgestapt op een andere methode.

Naast de globale ligging uit het belastingboek zijn er de reengenoten uit het cijnsboek zelf. Enkele akkercomplexen blijken, zoals we kunnen vaststellen met het belastingboek, voor een groot gedeelte uit cijnsgoed van Thorn te bestaan (voorbeelden zijn *de Stert* en *Molenakkers*). Een groot aantal onderpanden in deze gebieden grenst dus aan elkaar. Bij een gedeelte van deze onderpanden noemt het cijnsboek de reengenoten. Hiermee zijn ze in principe op te sporen (bij elke reengenoot moet er een cijnspost te vinden zijn). Dit mislukt echter als we de cijnsposten zoeken op de meest recente eigenaar. De reengenoten worden niet bijgehouden na elk transport, zodat de beschrijving van de ligging op den duur niet meer overeenkomt met de werkelijkheid (de reengenoten zijn dan allemaal oude eigenaren).

Zoals reeds eerder in de inleiding is besproken, geeft elke cijnspost ook de oudere eigenaren. Zoeken we de cijnsposten op de namen van de oudere eigenaren (tweede of derde naam), dan slaagt de reconstructie.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat we gebieden gereconstrueerd hebben die vrijwel geheel uit cijnsgoed van Thorn bestaan, waarbij we ervan zijn uitgegaan dat de reengenoten de oudere eigenaren zijn.

Bij de reconstructie hebben we ervoor gezorgd, dat de percelen uit het cijnsboek samenvallen met perceelsblokken op de kadastrakaart van 1830. We zijn erin geslaagd op deze wijze 70% van het akkerland en 90% van de aangelanden in kaart te brengen. De beemden blijken moeilijk te reconstrueren omdat ze over een groot gebied verspreid liggen. Deze percelen hebben meestal reengenoten die niet cijnsplichtig zijn aan Thorn, zodat de onderlinge ligging niet vastgesteld kan worden.

4. Het resultaat

De bijgaande kaart geeft een overzicht van het bereikte resultaat. De weilanden die beschreven zijn met hun toponiem zijn in kaart gebracht voor zover het toponiem ook gebruikt wordt in 1830. De reconstructie van de weilanden door middel van hun reengenoten lukt in tegenstelling tot die van de akkers en aangelanden minder goed.

Dit komt omdat de weilanden in het cijnsgoed versnipperd zijn en los van elkaar liggen.

We lopen het bezit langs. We beginnen bij het cijfer 1 op de bijgaande kaart. Hier vinden we de kern van het cijnsgoed met de plaats waar de cijns geïnd wordt *ter plaetsen binnen bergheeyck gelegen geheten ter braecken*. Drie van de vier aangelanden die we hier aantreffen zijn niet meer aanwezig op de kaart van 1830. Het toponiem *de braek* blijft echter wel bestaan. In deze omgeving is een hoeveelheid aardewerk uit de 15de en de 16de eeuw gevonden. Bij deze vondsten is een kaarsenbak die wijst op een hoge sociale positie van de bewoners⁸.

7. Het in kaart brengen van de toponiemen uit 1830 is uitgevoerd door de werkgroep Naamkunde van de stichting Eicha. Hieraan hebben meegewerkt: B. de Nooyer, P. Schoone, F. Theuws, D. Vangheluwe.

8. Theuws F., *Middeleeuwse parochiecentra in de Kempen*, in druk.

De bovengenoemde aangelingen grenzen aan de hei op een plaats die *Ravens Ynde* heet. J. Timmers heeft reeds gewezen op de speciale betekenis van het toponiem *Ynde* dat vaak verward wordt met *einde*⁹. Het toponiem is hier zeer toepasselijk in zijn betekenis van „ingang”. Dit blijkt uit de bijgaande kaart. De Oude Postelse weg loopt op deze plaats uit in de hei via een steeds breder wordende doorgang tussen de bovengenoemde aangelingen en de *Berkterakkers*. Het is mogelijk dat deze nauwe doorgang gewerkt heeft als een soort fuik om de kudde gemakkelijker vanaf de heide naar de stal te leiden.

Achter de hoeven van *de Braak* ligt het hoog gelegen akkercomplex *de Stert*. Aan de andere zijde van dit complex (nr 3 op de kaart), op een hoge uitloper ervan, bevindt zich de hoeve *de Straat*. Een laagte ten oosten ervan wordt ontwaterd door een waterlaat (op de kaart aangegeven met een stippellijn). Hier bevindt zich het aangelaag *de Hergraft*. Weer verder naar het oosten ligt een lange waterlaat die verbonden is met een beekje dat in 1830 *de Loop* heet (het gebied heet ook *de Waterlaat*).

Ten zuiden ervan ligt *de Runde* dat vermoedelijk zijn naam ontleent aan dit beekje. Het bestaat uit weilanden en in het zuiden uit bochten. Iets verder naar het oosten liggen twee aangelingen waaruit cijns moet worden betaald aan Thorn. Het is mogelijk dat daar in 1566 meer aangelingen zijn. In 1735 wordt de cijns in ieder geval op aangelingen gelegd die er vlakbij liggen¹⁰.

De Gadenberg ten zuiden van de Hoge Berkt behoort eveneens tot het cijnsgoed (zie nr. 4 op de kaart). In 1735 heet dit akker-complex *de Patecker alias den gadenberg* en in 1830 heet het uitsluitend nog *de Padakker*. In de volksmond heet een grafheuvel aan de rand van dit kompleks *de kattenberg*. Bij nrs 5 en 6 op de bijgaande kaart treffen we de hoeven aan van Postel en Tongerlo die eveneens cijnsplichtig waren aan Thorn. Nummer 6 is *de Grote Hoeve* van Postel. Op grond van een uitvoerige beschrijving in een akte uit 1605¹¹ is het mogelijk de meeste percelen van deze hoeve te lokaliseren en in kaart te brengen¹⁰. We hebben de bovengenoemde beschrijving van de Grote Hoeve perceel voor perceel vergeleken met een beschrijving uit het belastingboek. Op twee weilanden na blijkt het bezit in 1569 hetzelfde te zijn, zodat we uit mogen gaan van de bovengenoemde reconstructie. Het geheel overziend kunnen we zeggen dat de spreiding van het cijnsgoed van Thorn beperkt is tot het westelijk deel van Bergeyk. Er is slechts *een* uitzondering: Jacop Wreysen is cijnsplichtig op zijn aangelaag, dat volgens het belastingboek op *het Einde* in het oostelijk deel van Bergeyk ligt.

Volledigheidshalve moeten we nog vermelden, dat het cijnsboek 2 cijnsposten heeft met bezit op *de Maai*. Dit gebied ligt ongeveer 4 km ten zuiden van het centrum van Bergeyk richting *Bergeykse Barrier*. Het gaat hier om een klein weiland (1 denarii) en een perceel waarvan we de eigenaar volgens het belastingboek moeten situeren op *de Boevenheuvel* (dit ligt ten noorden van het centrum richting Eersel).

Conclusie

Volgens twee oorkonden uit 1234 en 1244 is er onder de bezittingen van het kapittel van Thorn een *curia* te Bergeyk¹². Een *curia* is een landbouwbedrijf dat tevens het centrum is voor administratie en rechtspraak over de eigendommen van de abdij. Deze bestaan deels uit in cultuur gebracht land en nog niet ontgonnen gronden. Deze laatste kunnen ter ontginning uitgegeven worden, waarna een cijns betaald wordt aan de oorspronkelijke grondheer.

Uit het cijnsboek blijkt dat de cijns geheven wordt „ter plaatse geheten ter Braken”. Dit moet dus het centrum van het cijnsgoed en dus de *curia* van Thorn te Bergeyk zijn. Uit de voorgaande reconstructie blijkt dat we de

9. Timmers J., *Over de Ynde*, Brabants Heem 1985, 80.
10. Theuws F., *Middeleeuwse parochiecentra in de Kempen*, in druk.
11. Archief van de abdij van Postel, Postel, dossier Bergeyk nr.2 (1605).
12. Franquinet G.D. ed. 1881 nrs 7 en 10: *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van de adellijke abdij Thorn berustende op het provinciaal archief van Limburg*.

curia moeten situeren in het gebied *de Stert*. De curia uit de bovengenoemde oorkonde moet een hoeve zijn bij *de Braak* gelegen (nrs 1 en 2 op de bijgaande kaart). Mogelijk behoort de hoeve *de Straat* ook tot de curia van Thorn (nr 3 op de kaart). Het bovengenoemde gebied vormt een geografische eenheid die in het zuiden begrensd wordt door het beekje *de Run*, in het oosten door de heide bij *de Ravens Ynde*. De cijnsposten van de percelen in dit gebied geven de cijnzen op in natura (rogge, broden, hoenderen), terwijl die van andere gebieden meestal cijnzen in geld (denarii) geven.

Dit bevestigt nogmaals dat we hier te maken hebben met de oude kern van een cijnsgoed (cijnzen in natura zijn ouder dan cijnzen in geld.).

In 1566 blijkt de curia niet meer als een geheel te functioneren. Er wordt geen hoevenaar vermeld en het gebied is verdeeld over particuliere eigenaren. In het gebied liggen nu 6 aangelagen.

Het is niet zeker of de andere gebieden buiten de curia (nrs 4 t/m 6 op de kaart) van jongere datum zijn dan de curia zelf. Het zijn jongere gebieden indien ze ter ontginning zijn uitgegeven aan de lokale bewoners. Het is echter weinig aannemelijk dat de hoeven van Postel en van Tongerlo die tot het cijnsgebied buiten de curia behoren, eveneens van jongere datum zijn. (de hoeve van Tongerlo betaalt ook cijnzen aan de abdij van Sint Jacob te Luik).

In dat geval is het mogelijk dat het gehele cijnsgebied reeds ontgonnen was voordat Thorn op een deel ervan de curia organiseerde.

Het is opmerkelijk dat het cijnsgoed van Thorn vrijwel volledig ten westen van het centrum van Bergeyk ligt, terwijl het cijnsgoed van Sint Jacob als andere grote cijnsheffer, volledig in de oostelijke helft ligt. Dit opmerkelijke feit wordt enigszins opgehelderd door een oorkonde uit 1137 waarin de abdij van Sint Jacob bevestigd wordt in zijn bezit van *de helft van de „ville de Echa”*¹³. Er zijn sterke aanwijzingen dat dit bezit afkomstig is van de bisschop van Luik¹⁴. Het is niet onlogisch, dat als de bisschop van Luik de ene helft van het dorp aan de abdij van Sint Jacob geeft, een deel van de andere helft op den duur naar zijn eigen klooster te Thorn gaat.

Bijlage 1

Jan Hogaerts

<i>Deling in de protocollen (1578)</i>	<i>Belasting in de quoten van de honderdste penning(1569)</i>	<i>cijns uit het cijnsboek van Thorn (1566)</i>
aengelach met huys en die schuere <i>willemsbempt</i>	aangelag 2 lop tot berct	
het eussel in <i>den ertbrant</i>	1 stuck groesen 3 lopense	
<i>bempt</i> geheyen <i>het ven</i>	1 eusel	
het hoemans (broeck/ <i>bempt</i>) (in) <i>die heyputten</i>	1 eusel samen 3 lop	
het heel heytvelt	1 heytvelt 1 lop <i>int bercterbroeck</i>	
een bochtken neven die straet	x	
two eckers in <i>de waterlaet</i>	x	
met 1 gulden pacht daerop staende	4 stuck lants 7 lop tot berct	
<i>den kerckenbocht</i> (in)	x	eenen bocht aen de gemeynt
<i>de pat ecker</i> met 9 gulden tsjaers daerop staende		9 d(enari)

13. Camps H.P.H. ed., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*, 1979 nr 38.

14. Theuws F., *Middeleeuwse parochiecentra in de Kempen*, in druk.

1)

Hans de cock (3v6)
van eenen bocht gelegen *aen Rotemans*
erve 7 denari

Goyaerdt Jan segers gehuert van
hans cock landt ende scaepsdryes 7 *lopens*
in de berger ecker

2)

Ariaen peter gelis (5v8)
uut enen bocht aan Postel
2 denari 1 ort
idem uute halve bocht
2 denari 1 ort
idem van dezelve bocht
2 denari quod vacat

Ariaen gelis (CP 35)
item 3 stuck lants, 1 1/2 *lop*, 2 *lopense* en
2 1/2 *lopense*

3)

Henrick Jan peter theuss (3v8)
van de kercken landt van eyck
aent godshuys van Tongelro
5 denari

Heyn Jan peter teuws (CP 30)
item 1 stuck lants 4 *lopense*
item 1 stuck lants 1 1/2 *lopense* in de
moelen ecker

